

LIETUVOS

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

1. Įvadas	3
2. Nelydintių byių sąrašas	7
3. Šaltiniai, literatūra, žodyniai	12
4. Sudėtingumai	14
5. Vienovardžių sąrašas	18
6. Išvados	18
7. Cuarta infonodosa	22
8. Pildymas	26

VILNIAUS ŽEMĖS TEISMAS

ВИЛЕНСКИЙ ЗЕМСКИЙ СУД

Fondas Nr. 20

Апырашас Nr. 1

1663 - 1805

Sudarė A. Baniusevič

2001 m.

IVADAS

Žemės teismai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau LDK) atsirado po 1564 – 1566 metų teisinės-administracinės reformos. 1564 m. Bielsko seime LDK didikai atsisakė savo teisminių privilegijų¹. Jie neteko atskiro didžiojo kunigaikščio teismo ir pakluso bendriems viso bajorų luomo teismams. 1566 m. Lietuvos Statutas tiksliai padalijo naujųjų valstybės teritorinių darinių – paviėtų pilies, pakamario ir žemės teismų kompetenciją ir juridiškai įtvirtino teisminę-administracinę reformą.

Bajorijai svarbiausiu tapo žemės teismas. Jo pareigūnus – teisėją, teisėjo pavaduotoją ir raštininką – pavieto seimelyje iš dvylikos kandidatų rinko visi vietos žemvaldžiai, o tvirtino karalius. Kiekvienais metais vyko trys teismo sesijos arba lotyniškai *kadencia*, kurios trukdavo tris – šešias savaites. Teisėjo sprendimai buvo priimami teisėjui ir jo pavaduotojui tarpusavyje pasitarus ir pasiekus bendrą nuomonę.

Žemės teismai nagrinėjo bylas, susijusias su nuosavybe ir kitais civilinės teisės klausimais: dėl testamentų tvirtinimo ar vykdymo; pirkimo, pardavimo arba keitimo sutarčių; paskolų, dovanojimo raštų, karaliaus privilegijų ir kt. Jie sprendė bylas dėl įžeidimo žodžiu, grasinimų sunaikinti turtą arba pakenkti sveikatai; dėl pamestų, gaisro sunaikintų dokumentų; tvarkė bajorystės įrodymo klausimus.

Žemės teismo veiklą ir funkcijas detaliai reglamentavo Lietuvos Statutas. Tai buvo žemutinė institucija, todėl jo sprendimus kiekvienas galėjo apskųsti aukštesnėms instancijoms, būtent – Vyriausiajam Tribunalui arba karaliaus teismui. XVI – XVII a. LDK raštvedyboje vartota senoji rusų, o dabar mokslinėje literatūroje vadinama senąja baltarusių arba LDK kanceliarine slavų kalba. 1697 m. lenkų kalba įteisinta kaip oficiali teismų kalba.

1792 m. žemės teismai buvo panaikinti; atsirado vadinamieji žemininkų teismai (*ziemiańskie sądy*). 1794 10 30 ir 1797 02 06 caro įsakais žemės teismai vėl atkurti ir įteisinti². Lietuvoje jie veikė iki 1831 metų³.

LDK vietinių valdžios organų dokumentai buvo saugomi pačiose įstaigose. XVIII a. pabaigoje Vilniuje be miesto archyvo minimi du žymesni archyvai: žemės ir pilies teismo. Apie Vilniaus žemės teismo archyvą žinių išlikę labai nedaug. Iki 1795 m. kartu su žemės teismo knygomis buvo saugomi Vyriausiojo Tribunalo aktai; taip pat jam priklausė Radvilų

¹ LIŠ, T. 1, P. 202.

² ПСЗ Т. XXIII, P. 575 – 576.

ПСЗ Т. VI изд. второе, P. 159 – 160.

³ Рубинштейн С. Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белороссии и Малороссии за 240 лет с 1652 по 1892 гг. – Вильна, 1894, P. 398 – 399.

Aukščiausiosios komisijos, Targovicos konfederacijos, pakamario teismų dokumentai¹. Pagrindinės to meto archyvų funkcijos buvo dokumentų kaupimas ir saugojimas, todėl jų tvarkymui ir sisteminiui neteikiama didesnės reikšmės.

Vilniaus žemės teismo dokumentai labai nukentėjo nuo XVII – XVIII a. karų ir gaisrų. Buvo sunaikintos visos iki 1663 metų sudarytos aktų knygos. Ypač didelių nuostolių padarė 1800 m. spalio mėn. žemės teismo raštinėje kilęs gaisras. Sudegė 80 fascikulų (bylų ryšulių) ir 1667, 1669, 1673 – 1675, 1679, 1682 – 1699, 1705 – 1708, 1732 – 1738, 1751, 1757 – 1767 metų tvirtinamųjų aktų knygos². Anot R. Mienickio, išliko apie pustrėčio šimto teismo knygų, kurių stovis buvo gana blogas. Neigiamos įtakos turėjo žema to meto pareigūnų kvalifikacija. Nuo 1831 metų archyvu esant Vilniaus apskrities teismo globoje, daug bylų nepateisinamai išardyta, išplėšyta lapų, sunaikinta retų antspaudų. Raštvedyboje viešpatavo betvarkė. Archyvaras K. Šišlo nesugebėjo sudaryti tikslaus inventorinio apyrašo, todėl vėliau perduodant žemės teismo dokumentus į Vilniaus centrinį senųjų aktų archyvą iškilo nesklandumų dėl bylų kiekio³.

1852 m. caro įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas, kurio direktoriumi tapo Nikita Gorbačevskis. Jame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų senieji dokumentai, surašyti iki 1799 m. Vilniaus žemės teismo bylas taip pat pervežė į šį archyvą. Prasidėjo aktyvus ir kruopštaus dokumentų mokslinio-techninio tvarkymo ir informacinio aparato kūrimo laikotarpis.

1872 m. pasirodė N. Gorbačevskio sudarytas senųjų aktų archyvo dokumentų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu. Tai buvo pirmas senųjų aktų informacinis ir kartu apskaitos leidinys. Vilniaus žemės teismas, kaip ir kitos LDK įstaigos, N. Gorbačevskio kataloge sudarė atskirą fondą, turintį 366 bylas⁴. Jos buvo suskirstytos pagal dokumentų pobūdį: į aktų, dekretų (nuosprendžių) knygas, įvairių tipų protokolus ir rejestrus. Kiekviena byla gavo inventorinį numerį, apibrėžtos jos chronologinės ribos, nurodytas lapų kiekis.

N. Gorbačevskio katalogo tiražas buvo nedidelis, todėl iškilo poreikis jį pakartoti, o kartu pertvarkyti, patobulinti. 1906 m. išleistas dalinai pertvarkytas Ivano Sprogio senųjų aktų katalogas buvo šiek tiek informatyvesnis, tačiau turėjo nemažai trūkumų⁵. I. Sprogis Vilniaus žemės teismo bylas surašė chronologine tvarka, sudarė jų antraštes. Erudicija I. Sprogis neprilygo N. Gorbačevskiui. Jis silpnai mokėjo lenkų kalbą, todėl į jo sudarytas bylų antraštes įsivėlė daug

¹ Mienicki R. Archiwum Akt Dawnych w Wilnie – Warszawa, 1923, P. 27.

² Ten pat, P. 28.

³ Ten pat, P. 29.

⁴ Горбачевский Н. Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской – Вильна, 1872, P. 131 – 142.

⁵ Опись документов Виленского центрального архива древних актовых книг / сост. И. Спрогис – Вильна, 1901 – 1913, P. 143 – 157.

klaidų. Ypač tai matyti teismo dekretų (nuosprendžių) knygoje, kur jis iškraipė nemažai pavardžių, geografinių pavadinimų. Dokumentų fondavimas buvo gana paviršutiniškas, tačiau ir jis atskleidė keletą nefondinių bylų. N. Gorbačevskio ir I. Sprogio katalogai, nepaisant jų trūkumų ir neišbaigtumo, plačiai įėjo į mokslinę apyvartą, nes vėliau kitų senųjų aktų informacinių leidinių nebuvo išleista.

1983 m. Lietuvos centriniam valstybiniam istorijos archyve buvo atliktas Vilniaus žemės teismo fondo (Fondas Nr. 20) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimas ir paieška. Patikrinimas parodė, kad pagal I. Sprogio katalogą faktiškai yra 348, antrame apyraše – 18, trečiame apyraše – viena byla. Išaiškėjo, kad pagal I. Sprogio katalogą trūksta 15 bylų. Tai bylos Nr. 4207, 4211, 4252 – 4254, 4263, 4331, 4339, 4340, 4375, 4431, 4471, 4561, 4562, 4567. Jos buvo išbrauktos iš archyvo apskaitos, kaip nerastos paieškos metu.

Naujos senųjų aktų tvarkymo ir tobulinimo tendencijos, N. Gorbačevskio ir I. Sprogio kataloguose esančios klaidos ir trūkumai sistematizacijos ir fondavimo atžvilgiu, privertė vėl imtis naujo senų dokumentų tyrinėjimo ir tvarkymo. Pirmas etapas – tai LDK įstaigų fondų atskirų apyrašų kūrimas. Sudarant Vilniaus žemės teismo fondo Nr. 20 pirmą apyrašą, buvo išskelti uždaviniai:

- 1) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimas ir tikslios apskaitos įvedimas;
- 2) naujas bylų šifravimas;
- 3) fondavimas;
- 4) tikslių dokumentų chronologinių ribų nustatymas;
- 5) bylų antraščių lietuvių-rusų kalbomis sudarymas.

Atlikus Vilniaus žemės teismo bylų inventorizaciją nustatyta, kad pirmame apyraše yra 353 saugojimo vienetai. Žemės teismo knygas sąlyginai galima suskirstyti pagal dokumentų pobūdį. Tai tvirtinamųjų aktų ir dekretų knygos; aktų, dekretų ir einamųjų reikalų protokolai; taip pat sumariniai, teismo, civilinių, taktinių bylų ir kt. rejestrai. Dokumentų chronologinės ribos 1663 – 1805 metai. Seniausia yra 1663 metų tvirtinamųjų aktų knyga. Nemažai bylų neatitinka I. Sprogio ir N. Gorbačevskio kataloguose pateikiamų datų. Dauguma XVII a. antrosios pusės dokumentų parašyti senąja baltarusių, o XVIII a. – lenkų kalbomis.

Blogėjant dokumentų fiziniui stoviui, kai kurios bylos, visų pirma, tvirtinamųjų aktų knygos, buvo restauruotos. Dėl ribotų techninių galimybių keletas iš jų suskaidytos dalimis. Kiekviena bylos dalis pirmame apyraše gavo atskirą inventorinį numerį, tačiau šalia palikti seni N. Gorbačevskio ir I. Sprogio katalogų šifrai. Problematiškas yra klausimas dėl restauruotos tvirtinamųjų aktų knygos Nr. 4204 (pagal N. Gorbačevskį), kurioje tėra 98 lapai, nes Vilniaus

universiteto bibliotekos rankraštyne saugoma byla su analogišku numeriu ir tomis pačiomis chronologinėmis ribomis¹.

Atlikus bylų fondavimą nustatyta, kad Vilniaus žemės teisme yra daug jam nepriklausančių dokumentų. Juos sąlyginai galima suskirstyti į dvi grupes. Pirmą grupę – tai akivaizdžiai nefondinės bylos, kurių priklausomybė kitiems senųjų aktų fondams nekelia abejonės. Lentelėje yra pateiktas šių dokumentų sąrašas (žr. lentelę).

Antra bylų grupė yra Vyriausiojo Tribunolo, pakamario, kaptūrinio, taip pat komisarų teismų dekretų (nuosprendžių) ir protokolų nuorašai bei kopijos. Nustatyti jų fondinę priklausomybę gana sudėtinga. Komisarų teismai buvo nenuolatiniai, juos skyrė visos pastoviai veikiančios LDK teisminės institucijos. Nuorašai ir kopijos galėjo vaidinti juridiniuose ginčiuose papildomų dokumentų – priedų vaidmenį. Apyraše tokių bylų yra gana daug. Tai:

1) LDK Vyriausiasis Tribunolas – Nr. 51 – 58 (Spr. 4255 – 4262, Gor. 4272 – 4279), Nr. 59 (Spr. 4264, Gor. 4249), Nr. 60 – 70 (Spr. 4265 – 4275, Gor. 4281 – 4291), Nr. 71 (Spr. 4276, Gor. 4250), Nr. 73 – 76 (Spr. 4278 – 4281, Gor. 4292 – 4295), Nr. 77 (Spr. 4282, Gor. 4312), Nr. 78 (Spr. 4283, Gor. 4296), Nr. 80 – 84 (Spr. 4285 – 4289, Gor. 4298 – 4301), Nr. 85 (Spr. 4290, Gor. 4258), Nr. 86 (Spr. 4291, Gor. 4302), Nr. 89 (Spr. 4294, Gor. 4254), Nr. 92 – 93 (Spr. 4297 – 4298, Gor. 4303 – 4304), Nr. 95 (Spr. 4300, Gor. 4310), Nr. 102 (Spr. 4307, Gor. 4306), Nr. 334 (Spr. 4545, Gor. 4555);

2) Ukmergės kaptūrinis teismas – Nr. 72 (Spr. 4277, Gor. 4257);

3) LDK išdo tribunolas – Nr. 79 (Spr. 4284, Gor. 4297);

4) Trakų žemės teismas – Nr. 88 (Spr. 4293, Gor. 4309);

5) LDK išdo komisija – Nr. 87 (Spr. 4292, Gor. 4262);

6) LDK dvasinis tribunolas – Nr. 90 (Spr. 4295, Gor. 4252);

7) Ukmergės žemės teismas – Nr. 91 (Spr. 4296, Gor. 4253), Nr. 99 (Spr. 4304, Gor. 4311);

8) Radvilų Aukščiausioji komisija – Nr. 96 (Spr. 4301, Gor. 4267);

9) Ukmergės pakamario teismas – Nr. 101 (Spr. 4306, Gor. 4259);

10) Komisarų teismai – Nr. 97 (Spr. 4302, Gor. 4269), Nr. 144 (Spr. 4352, Gor. 4265), Nr. 145 – 146 (Spr. 4353 – 4354, Gor. 4263 – 4264), Nr. 148 (Spr. 4356, Gor. 4268), Nr. 257 (Spr. 4467, Gor. 4483), Nr. 341 (Spr. 4552, Gor. 4566).

Iškilus klausimui dėl nefondinių bylų perkėlimo prieita nuomonės, kad tai daryti kol kas netikslinga, kadangi dokumentai su I. Sprogio ir N. Gorbachevskio katalogu šifrais yra plačiai įjė į mokslinę literatūrą. Perspektyvoje palaipsniui sudarius visų LDK įstaigų fondų apyrašus galbūt atsiras galimybė paskirstyti senuosius aktus pagal jų fondinę priklausomybę.

¹ VUBR LDK teismai, fondas Nr. 7 (Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius).

Vilniaus žemės teismo fondo Nr. 20 pirmam apyrašui sudaryta trumpa geografinių pavadinimų (vietovardžių) rodyklė. Joje pateikiamos tik tos vietovės, kurios yra bylų antraštėse. Pačiuose dokumentuose jų yra kur kas daugiau. Rodyklėje prie kaimo, palivarko ar dvaro pavadinimo ne visur nurodytas didesnis administracinis vienetas (pavietas, vaivadija), leidžiantis jį tiksliau lokalizuoti. Nenurodyta tada, kai to nėra pačiame dokumente.

Dabartinėje Lietuvos teritorijoje esančių vietovių pavadinimai rašomi taip, kaip nustatyta oficialiuose dokumentuose¹. Už Lietuvos Respublikos ribų esančių vietovių pavadinimai parašyti nekeičiant žodžių šaknų, o tik pridėdant lietuviškas galūnes. Vietovardžiai rodyklėje šalia lietuviškų pateikiami ir originalo (lenkų) kalba.

Vilniaus žemės teismo fondas Nr. 20 ateityje bus toliau tyrinėjamas ir tobulinamas, sudarant smulkias vietovardžių, asmenvardžių ir temines-dalykines rodykles.

№	4310	4320	Vilniaus žemės teismo fondas Nr. 20	Vilniaus žemės teismo fondas Nr. 20
101	4310	4320	Vilniaus žemės teismo fondas Nr. 20	Vilniaus žemės teismo fondas Nr. 20
102	4310	4320	Vilniaus žemės teismo fondas Nr. 20	Vilniaus žemės teismo fondas Nr. 20
103	4310	4320	Vilniaus žemės teismo fondas Nr. 20	Vilniaus žemės teismo fondas Nr. 20
104	4310	4320	Vilniaus žemės teismo fondas Nr. 20	Vilniaus žemės teismo fondas Nr. 20
105	4310	4320	Vilniaus žemės teismo fondas Nr. 20	Vilniaus žemės teismo fondas Nr. 20
106	4310	4320	Vilniaus žemės teismo fondas Nr. 20	Vilniaus žemės teismo fondas Nr. 20
107	4310	4320	Vilniaus žemės teismo fondas Nr. 20	Vilniaus žemės teismo fondas Nr. 20
108	4310	4320	Vilniaus žemės teismo fondas Nr. 20	Vilniaus žemės teismo fondas Nr. 20
109	4310	4320	Vilniaus žemės teismo fondas Nr. 20	Vilniaus žemės teismo fondas Nr. 20
110	4310	4320	Vilniaus žemės teismo fondas Nr. 20	Vilniaus žemės teismo fondas Nr. 20

¹ Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas – V.; 1976, D 2.

ŠALTINIAI

1. Lazutka S. 1588 m. Lietuvos Statutas – Vilnius, 1989.
2. Lietuvos centrinio valstybinio archyvo fondų žinynas / red. D. Butėnas – Vilnius, 1990, P. 18 – 32.
3. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai / red. J. Žiugžda – Vilnius, T. 1. Feodalizmo laikotarpis. 1955.
4. Statut Wielkiego księstwa Litewskiego (1588) – Wilno, 1744.
5. Горбачевский Н. Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской – Вильна, 1872. P. 131 – 142.
6. Опись документов Виленского центрального архива древних актовых книг / сост. И.Спрогис – Вильна, 1901 – 1913. P. 143 – 157.
7. Полное собрание законов Российской империи / собрание первое и второе, Т. XXIII, Т. VI. – Санкт-Петербург.
8. Рубинштейн С. Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белоруссии и Малороссии за 240 лет, с 1652 по 1892 гг. – Вильна, 1894.

LITERATŪRA

9. Butėnas D. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII – XVIII a. – Vilnius, 1997.
10. Butėnas D. Nikita Gorbačevskis ir Ivanas Sprogis // Lietuvos archyvai Nr. 7 – Vilnius, 1996. P. 62 – 79.
11. Mienicki R. Archiwum akt dawnych w Wilnie – Warszawa, 1923.
12. Vansevicius S. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniai teisiniai institutai pagal 1529, 1566 ir 1588 m. Lietuvos Statutus – Vilnius, 1981.
13. Vilimas D. Seniausios LDK paviėtų teismų knygos // Lietuvos Metrika 1991 – 1996 metų tyrinėjimai – Vilnius, 1998. P. 238 – 254.
14. Голубь В. Пятидесятилетие Виленского центрального архива древних актовых книг – Вильно, 1902.
15. Лаппо И. Земский суд в Великом княжестве Литовском в конце XVI века // Журнал Министерства Народного Просвещения № 6 – Санкт-Петербург, 1897.

ŽODYNAI

16. Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas – Vilnius, 1976. D. 2.
17. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich – Warszawa, 1880 – 1895, T. 1 – 14.
18. Горбачевский Н. Словарь древнего актового языка Северозападного края и Царства Польского – Вильна, 1874.
19. Ручной словарь или краткое содержание Польских и Литовских законов – Санкт-Петербург, 1810.

ВВЕДЕНИЕ

Земские суды в Великом княжестве Литовском (далее ВКЛ) появились после судебно-административной реформы, проведенной в 1564 – 1566 годах. В 1564 году на Бельском сейме магнаты ВКЛ отказались от своих судебных привилегий и подчинились общим судебным органам, единым для всего шляхетского сословия¹. Второй Литовский Статут (1566) точно разделил компетенцию трёх типов поветовых судов: земского, городского и подкоморского, а также юридически обосновал судебно-территориальную реформу.

Земский суд для шляхты стал главным учреждением. В состав этого суда входили судья, его помощник и писарь. Они выбирались местными землевладельцами на поветовом сеймике из числа двенадцати кандидатов, после чего их утверждал король. Каждый год проходили три судебные сессии или каденции, которые длились от трёх до шести недель. Судебные решения принимались в совещательном порядке.

Земские суды рассматривали гражданские дела о подтверждении духовных завещаний, актов купли-продажи, дарственных записей, долговых обязательств, королевских привилегий и др. Они решали дела о нанесении обид, угрозах уничтожить имущество или повредить здоровье, об утерянных, сгоревших документах, о подтверждении дворянского происхождения.

Деятельность и функции земского суда детально регламентировал Литовский Статут. Этот суд был нижней инстанцией, решения которого каждый мог обжаловать в Главном Литовском Трибунале или королевском суде. В XVI – XVII вв. в судебном делопроизводстве употреблялся древнерусский или старобелорусский язык, в литовской научной литературе ещё называемый славянским канцелярским языком ВКЛ.

В 1792 году земские суды были упразднены, а их функции переданы земянским судам. Согласно царским указам с 30 октября 1794 года и 6 февраля 1797 года земские суды опять восстановлены и узаконены². В Литве они действовали до 1831 года³.

Документы местных органов власти ВКЛ хранились в самих учреждениях. В Вильнюсе кроме городского архива упоминаются архивы земского и городского судов. Об архиве Виленского земского суда известно очень мало. До 1795 года вместе с земскими книгами хранились акты Главного Литовского Трибунала, документы Радзивилловской высшей комиссии, Тарговицкой конфедерации, книги подкоморских судов⁴. Главными задачами архивов того времени было комплектование и хранение дел, их научной обработке и систематизации не придавалось большого значения.

Документы Виленского земского суда очень пострадали от войн и пожаров, которые были в XVII – XVIII веках. Они уничтожили все древние акты, крепостные книги, составленные до 1663 года. Большим испытанием был в октябре 1800 г. пожар, вспыхнувший в канцелярии земского суда. Он уничтожил 80 fasciкул (связок дел) и акты, крепостные книги за 1607, 1609, 1673 – 1675, 1679, 1682 – 1699, 1705 – 1708, 1732 – 1738, 1751, 1757 – 1767 годы⁵. Согласно данным Р. Меницкого, уцелело около 250 судебных книг, состояние которых было довольно плохое. На состоянии документов также сказывалась низкая квалификация служащих. В архиве, с 1831 года бывшем в подчинении Виленского уездного суда, много дел было необоснованно расформировано,

¹ LIŠ, T. 1, P. 202.

² ПСЗ Т. XXIII, стр. 575 – 576.

ПСЗ Т. VI изд. второе, стр. 159 – 160.

³ Рубинштейн С. Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белороссии и Малороссии за 240 лет с 1652 по 1892 гг. – Вильна, 1894, стр. 398 – 399.

⁴ Mienicki R. Archiwum Akt Dawnych w Wilnie – Warszawa, 1923, стр. 27.

⁵ Там же, стр. 28.

вырвано немало листов, повреждены также редкие печати. В делопроизводстве господствовал беспорядок. Архивариус К. Шишло не составил точной инвентарной описи дел, поэтому позднее при передаче земских книг в Виленский центральный архив древних актов возникли трудности из-за количества дел¹.

В 1852 году царским указом был учрежден Виленский центральный архив древних актов, директором которого назначен Никита Горбачевский. В нём должны были быть собраны все документы учреждений и институций ВКЛ, составленные до 1799 года. Туда перевезли и дела Виленского земского суда. С этого времени началась активная научно-техническая обработка документов и создание информационного аппарата.

В 1872 году Н. Горбачевским была издана опись-каталог документов, находящихся в Виленском центральном архиве древних актов. Это был первый научно-информационный и учетный справочник. Виленский земский суд в каталоге Н. Горбачевского проходил как отдельный фонд, имеющий 366² дел. Дела были распределены по характеру документов на акты, декретовые книги, разного типа протоколы и реестры. Каждое дело имело инвентарный номер, были указаны хронологические рамки документов и количество листов.

Тираж каталога Н. Горбачевского был сравнительно небольшой, поэтому возникла потребность выпуска нового издания. В 1906 году был издан частично усовершенствованный каталог древних актов Ивана Спрогиса³. Он имел ряд серьезных недостатков. Дела Виленского земского суда в каталоге И. Спрогиса были расположены в хронологическом порядке и составлены заголовки дел. И. Спрогис своей эрудицией не мог сравниться с Н. Горбачевским. Он слабо знал польский язык, поэтому в заголовки дел вкралось немало ошибок. Особенно это заметно в декретовых книгах, где искажены имена и географические названия. Фондирование документов было проведено довольно поверхностно, хотя и обнаружено несколько нефондовых дел. Каталоги Н. Горбачевского и И. Спрогиса, несмотря на недостатки, широко вошли в научный оборот.

В 1983 году в Центральном государственном историческом архиве Литвы была проведена проверка наличия и состояния дел Виленского земского суда (фонд № 20). В результате проверки установлены нижеследующие данные:

- 1) оказалось в наличии по каталогу И. Спрогиса – 348 дел;
 - по описи № 2 – 18 дел;
 - по описи № 3 – 1 дело;

- 2) отсутствуют по каталогу И. Спрогиса 15 дел.

Это дела № 4207, 4211, 4252 – 4254, 4263, 4331, 4339, 4340, 4375, 4431, 4471, 4561, 4562, 4567. Ввиду того, что розыск отсутствующих дел не дал положительных результатов, они были сняты с учета архива.

Новые тенденции научной обработки документов, незавершенность и недостатки каталогов Н. Горбачевского и И. Спрогиса с точки зрения фондирования и систематизации, явились стимулом для новых исследований и усовершенствования древних актов. Первым этапом этой работы было создание отдельных описей к фондам учреждений ВКЛ. При составлении первой описи Виленского земского суда были поставлены задачи:

- 1) проверка наличия и физического состояния дел, введение точного фактического учёта древних актов;
- 2) перешифровка дел;
- 3) фондирование;

¹ Mienicki R. Archiwum Akt Dawnych w Wilnie – Warszawa, 1923, стр. 29.

² Горбачевский Н. Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской – Вильна, 1872, стр. 131 – 142.

³ Опись документов Виленского центрального архива древних актовых книг / сост. И. Спрогис – Вильна, 1901 – 1913, стр. 143 – 157.

- 4) уточнение хронологических рамок документов;
- 5) составление заголовков на литовском и русском языках.

В результате проверки установлено, что в первой описи фонда № 20 «Виленский земский суд» присутствуют 353 единицы хранения, крайние даты которых 1663 – 1805 гг. Дела условно можно распределить по характеру документов на активные крепостные и декретовые книги; активные, декретовые и поточные протоколы; суммарийные, судебные, гражданские, тактовые и др. реестры дел. Большинство документов второй половины XVII века написаны на старобелорусском, а XVIII века на польском языках. В некоторых делах даты не соответствуют хронологическим рамкам, указанным в каталогах И. Спрогиса и Н. Горбачевского.

Из-за плохого физического состояния документов в послевоенное время проводилась реставрация древних актов книг, во время которой некоторые книги из-за большого объема были разделены на части. Каждая часть дела в новой описи получила отдельный инвентарный номер, сохраняя при этом старые номера И. Спрогиса и Н. Горбачевского. В ходе проверки также обнаружено, что кроме реставрированной актовой крепостной книги под номером Н. Горбачевского № 4204 в рукописном отделе библиотеки Вильнюсского университета хранится дело с аналогичным номером и за те же годы¹.

Во время фондирования дел установлено, что среди книг Виленского земского суда имеются нефондовые документы. Их условно можно разделить на две группы. Первая группа – это явно нефондовые дела, принадлежащие к другим фондам (см. таблицу).

Вторую группу составляют дела, фондовую принадлежность которых установить довольно сложно. В большинстве это копии или выписи декретов и протоколов Главного Литовского Трибунала, подкоморского, каптурового, а также комиссарских судов. Комиссарские суды не были постоянные и самостоятельные, их мог назначить любой постоянный суд. Копии и выписи документов играли в юридических спорах роль документов-приложений. В первой описи фонда № 20 «Виленский земский суд» таких дел довольно много. Это:

1) Главный Литовский Трибунал – № 51 – 58 (Спр. 4255 – 4262, Гор. 4272 – 4279), № 59 (Спр. 4264, Гор. 4249), № 60 – 70 (Спр. 4265 – 4275, Гор. 4281 – 4291), № 71 (Спр. 4276, Гор. 4250), № 73 – 76 (Спр. 4278 – 4281, Гор. 4292 – 4295), № 77 (Спр. 4282, Гор. 4312), № 78 (Спр. 4283, Гор. 4296), № 80 – 84 (Спр. 4285 – 4289, Гор. 4298 – 4301), № 85 (Спр. 4290, Гор. 4258), № 86 (Спр. 4291, Гор. 4302), № 89 (Спр. 4294, Гор. 4254), № 92 – 93 (Спр. 4297 – 4298, Гор. 4303 – 4304), № 95 (Спр. 4300, Гор. 4310), № 102 (Спр. 4307, Гор. 4306), № 334 (Спр. 4545, Гор. 4555);

2) Вилкомирский каптуровый суд – № 72 (Спр. 4277, Гор. 4257);

3) Скарбовый Трибунал ВКЛ – № 79 (Спр. 4284, Гор. 4297);

4) Трокецкий земский суд – № 88 (Спр. 4293, Гор. 4302);

5) Скарбовая комиссия ВКЛ – № 87 (Спр. 4292, Гор. 4262);

6) Духовный Трибунал ВКЛ – № 90 (Спр. 4295, Гор. 4252);

7) Вилкомирский земский суд – № 91 (Спр. 4296, Гор. 4253), № 99 (Спр. 4304, Гор.

4311);

8) Радзивилловская высшая комиссия – № 96 (Спр. 4301, Гор. 4267);

9) Вилкомирский подкоморский суд – № 101 (Спр. 4306, Гор. 4259);

¹ VUBR LDK teismai, fondas Nr. 7 (Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius).

10) Комиссарские суды – № 97 (Спр. 4302, Гор. 4269), № 144 (Спр. 4352, Гор. 4265), № 145 – 146 (Спр. 4353 – 4354, Гор. 4263 – 4264), № 148 (Спр. 4356, Гор. 4268), № 257 (Спр. 4467, Гор. 4483), № 341 (Спр. 4552, Гор. 4566).

В связи с тем, что документы с шифрами каталогов И. Спрогиса и Н. Горбачевского широко вошли в научную литературу, решено, что нефондовые дела выводить из первой описи фонда № 20 «Виленский земский суд» в настоящее время нецелесообразно. Возможность древние акты распределить по фондовой принадлежности появится тогда, когда постепенно будут описаны все фонды учреждений ВКЛ.

К первой описи фонда «Виленский земский суд» составлен короткий географический указатель. В указатель внесены только те географические наименования, которые упоминаются в заголовках дел. Наименования местностей, существующих на территории современной Литвы, в заголовках дел и географическом указателе литовского варианта описи написаны согласно справочнику административно-территориального деления Литвы¹. При написании названий местностей, находящихся за пределами государства, добавляются литовские окончания, корень при этом остается неизменным. В географическом указателе в скобках рядом с литовским написано название местности так, как оно пишется в подлиннике (польский яз.).

В будущем будет проводиться работа по дальнейшему усовершенствованию фонда № 20 «Виленский земский суд», которое предусматривает создание подробных географического, именного и тематическо-предметного указателей.

97	4302	4270	Надворный комиссарский суд Фонд № 14	Документы, относящиеся к документам Надворного комиссарского суда по делу князя Яковлевича, Гайдуки, Казимирский и др. судов и учреждений принадлежащих им. Подлинники Надворного суда.
144	4352	4268	Суд Виленский комиссарский. Фонд № 14	Документы, относящиеся к комиссарскому суду.
145	4353	4269	Суд Виленский комиссарский. Фонд № 14.	Документы, относящиеся к суду. Подлинники с 1640 по 1760 г. хранятся в архиве Виленского Судового земского суда.
148	4356	4268	Надворный земский суд. Фонд № 14.	Документы, относящиеся к Надворному суду.

¹ Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas – V.; 1976, D 2.